

הערבית-היהודית – קווים כלליים וייחודיים

מאת יהושע בלאו

רובם המכריע של הטקסטים הערביים, שנשמרו בגניזת קהיר, בדומה לטקסטים ערביים אחרים, שנכתבו בידי יהודים בשביל יהודים, אינם כתובים בערבית הקלסית, הלשון הערבית הספרותית, כפי שנקבעה בידי הפילולוגים הערביים בתחילת האסלאם, אלא בערבית-היהודית. הערבית הקלסית והערבית-היהודית משתייכות מבחינת מבנם לשני טיפוסים נפרדים של הערבית. הערבית הקלסית משקפת את קווי האופי של הערבית העתיקה. היא שמרה על מצבת ההגאים של השמית הקדומה כמעט בשלמות ונוטה אל הטיפוס הסינטיטי, המרבה בצורנים קשורים, כולל צורני יחסות השם ודרכי הפועל. ואילו הערבית-היהודית משקפת לא רק ערבית קלסית, אלא גם ערבית מאוחרת, הנוטה אל הטיפוס האנליטי וחסרה את סיומות היחסות ודרכי הפועל. מקובל להבחין בין שני טיפוסים של הערבית המאוחרת.¹ שכבתה הקדומה, אשר אף הערבית-היהודית משקפת אותה, נשתמרה בטקסטים, ששפתם מכונה ערבית בינונית, ואילו תקופתה המאוחרת משתקפת בלהגים הערביים החדשים. מבחינה לשונית טהורה אין בעצם הכרח להבחין בין שתי תקופותיה של הערבית המאוחרת. אולם אין להשוות מבחינה תרבותית את הטקסטים הערביים-הבינוניים, כולל הערביים-היהודיים, המשקפים לעתים את שיאי התרבות שבלשון הערבית, עם יצירות בלהגים הערביים, המחוסרים לרוב חשיבות תרבותית. גם דרך המחקר שונה בשתי השכבות: את לשונם של הלהגים אפשר לחקור ישירות, ואילו את האלמנטים של הערבית המאוחרת שבטקסטים ערביים בינוניים, כולל ערביים-יהודיים, יש לברור מתוך תערובת עם יסודות ערביים קלטיים ויסודות פסבדו-קלטיים (כולל תיקוני יתר). עד כמה שידוע לי, אין בנמצא טקסטים קדומים הכתובים בערבית מאוחרת טהורה. כל הטקסטים הערביים-הבינוניים, כולל הערביים-היהודיים, כתובים בלשון מעורבת, במידה זו או אחרת, של יסודות קלטיים ומאוחרים. מידת תערובת זו אינה קבועה כלל וצורות קלסיות (וכאמור, גם פסבדו-קלסיות) ומאוחרות מתחלפות באופן חופשי, הכול כפי הכותב והקהל, שאילו הוא פונה.

מעטים יחסית הטקסטים הערביים-היהודיים, אשר היסודות הקלטיים כה בולטים בהם, עד שנוכל לטעון, שכתובים הם בכעין ערבית קלסית עם תערובת-מה של יסודות

1 על פרטים עיין מה שכתבתי בספר היובל לכבוד דר. יהושע פינקל, ניו יורק 1974, חלק אנגלי, עמ' 37-40.

מאחרים. נוכל לכנות את לשונם של טקסטים כאלה 'ערבית בינונית תקנית'.² טקסט כזה הוא למשל 'כתאב אלמחאצ'רה ואלמד'אכרה' של משה אבן עזרא (שהוצא לפני זמן קצר בידי האמונות של א'ש' הלכין), אשר קטעים ממנו נשתמרו אף בגניזת קהיר. רובם הגדול של הטקסטים הערביים-היהודיים כתובים בלשון, המכילה הרבה יותר יסודות מאחרים, ולפעמים אף מצומצמים היסודות הקלסיים למדי. נוכל לכנות לשון זו בשם 'ערבית בינונית תת-תקנית'.

עד עתה תיארנו תכונות, המאפיינות לא את הערבית-היהודית בלבד, אלא את הערבית-הבינונית בכלל. כל הטקסטים הערביים הבינוניים, ויהיו מחבריהם יהודים, נוצרים או מוסלמים, מתאפיינים כמכילים עירוב חופשי של יסודות קלסיים, פסבדו-קלסיים ומאחרים. נכון, טקסטים מוסלמיים מתאימים פחות לשמש למחקר הערבית הבינונית, כי בגלל השפעתה של הערבית הקלסית על מחבריהם מאחרים הם יחסית ומועט בהם יחסית חלקה של הערבית המאוחרת. אולם אין זה אלא שאלת כמות ולא דווקא איכות, ובוודאי שאין הבדל מבחינת תכיפות היסודות של הערבית המאוחרת בין טקסטים יהודיים לנוצריים.

אולם יש ויש קווי אופי, המייחדים את הערבית-היהודית בתוך הערבית הבינונית. ראשית, רובם המכריע של הטקסטים הערביים-היהודיים בכלל ושל מסמכי הגניזה הכתובים בערבית-היהודית בפרט כתובים באותיות עבריות.³ ואל יהא ייחוד זה בכתב קל בעינינו, כי משקף הוא את ייחודן של קהילות ישראל ואת ניתוקן היחסי מסביבתן. השפעת התרבות הערבית היתה אמנם חזקה ביותר על קהילות ישראל בארצות ערב, אך, שלא כבתקופת האמנציפציה, זו לא היתה השפעה תרבותית על יחידים, אלא על קהילות ישראל כישויות נפרדות, אשר אחד מקווי האופי הייחודיים שלהן השתקף בכתב המיוחד. ועם הכתב חדרו גם קווי אופי של הכתיב העברי לכתב, שהחשוב ביניהם הנטייה לציין יו"ד ווי"ו דגושות ביו"ד ווי"ו כפולות.

אולם לא רק ההבדל החיצוני של הכתב ייחד את הערבית-היהודית לעומת הערבית הבינונית הלא-יהודית. מרבית למדי מלים שאולות מן העברית (והארמית-היהודית).⁴ מלבד זה, רבים מן הטקסטים הערביים-היהודיים (אם-כי בהחלט לא כולם) דנים בנושאים המיוחדים לדת היהודית (במובן הרחב ביותר של המלה). כל זה, הכתב העברי, המלים השאולות העבריות והנושאים המיוחדים, הופכים רבות מן היצירות הערביות-היהודיות לספר חתום בשביל מי שאינו יהודי.

2 במאמרי הנזכר בהערה הקודמת כיניתי בשם זה את לשונם של טקסטים ערביים בינוניים בכלל, מבלי להבחין בין ערבית בינונית תקנית לתת-תקנית. על האפשרות לכנות ערבית בינונית תקנית גם בשם 'לשון בתר-קלסית' השווה שם עמ' 39.

3 על פרטים עיין בספרי: Oxford 1965 (להלן: התהוות), עמ' 34 ואילך.

4 עיין: התהוות, עמ' 48.

מאידך גיסא, מפני שהטקסטים הערביים-היהודיים אינם מנוקדים ובגלל ידיעותינו המצומצמות כל כך בלהגים הקדומים, אין בידינו ידיעות מאוששות, אם אמנם משקפים טקסטים ערביים-יהודיים דיאלקטים יהודיים מיוחדים, כפי שזה אכן מתועד בזמנים מודרניים. אמנם פעם נטיית לדעה, כי הקווים המגריבים, המאפיינים בין היתר מסמכי גניזה מצריים מן המאות השתים-עשרה והשלוש-עשרה משקפים להג ערבי-יהודי מצרי אופייני.⁵ אולם בינתיים הוכיח ח' בלנק⁶ את תפוצתן הרחבה של 'נכתב' למדבר ו'נכתבו' למדברים המגריבים במצרים בהווה וכן את מציאות צורות אחדות אף בטקסטים מתקופת הממלוכים. יוצא, שאין בידינו להוכיח, שאכן דיברו היהודים להגים מיוחדים, אף כי סביר למדי להניח זאת.

ברם, אפשר להראות את עקבותיה של מסורת משותפת של הספרות הערבית-היהודית בארצות מוצאה השונות. כך⁷ נפוץ למדי בטקסטים ערביים-יהודיים השימוש ב'אן' כמלה נפרדת לציון לוואי בלתי מיודע. שימוש זה, עד כמה שידוע לי, אינו אלא שולי מחוץ לערבית-היהודית. לא מצאתיו אלא בערבית הספרדית המונית⁸ ובטקסט ערבי מצרי כתוב באותיות קופטיות מן המאה השלוש-עשרה, כפי הנראה.⁹ לכאורה מסתבר, כי השימוש ב'אן' התחיל בספרד, שבה, כאמור, מתועד הוא גם בטקסטים לא יהודיים, ופשט מכאן על פני הספרות הערבית-היהודית בתפוצה גיאוגרפית, כרונולוגית וסגנונית רחבה,¹⁰ עד שהוא מצוי אף בטקסטים המוניים מן המאה העשרים, חלקית גם בגלל תנאים מבניים מתאימים (השווה את מציאותה של 'אן' בטקסט הערבי המצרי הנזכר!), אולם בעיקר בעטייה של המסורת הספרותית המשותפת של הערבית-היהודית. מסורת זו יש שמתבטאת בהוראה מיוחדת של מלה, כגון בשימוש של 'רת' לא בהוראת חזיר-בר, אלא פר, כפי הנראה בעקבות רב סעדיה גאון.

להלן רוצה אני לדון בקו נוסף של מסורת זו, היונק מתקופת בית שני ומגיע אף הוא לימינו אנו, הפעם בקו מילונאי. כוונתי להבנת 'נא' המקראית בהוראה זמנית 'עכשיו'. שימוש זה מתועד היטב מימי המשנה והתלמוד. התלמוד (ברכות ט ע"א ומקבילות) קובע אמנם, כי 'אין נא אלא לשון בקשה', ובדומה מכילתא דרבי ישמעאל, הוצ' האראויטץ-רבין, עמ' 182: אך במקומות אחרים ברור, כי הדרשן הבין את נא כמלת זמן טהורה. כגון בבא בתרא טז ע"א "'הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את'" (בראשית יב:

5 עיין: התהוות, עמ' 56-58.

6 *Israel Oriental Studies*, IV (1974), pp. 206 ff. בייחוד עמ' 211 ואילך.

7 עיין: התהוות, עמ' 48.

8 עיין: התהוות, עמ' 193, הערה 1.

9 עיין: H.G.E. White, *The Monasteries of Wadi Natrûn, I: New Coptic Texts*, New York 1926, p. 239, MS. p. 6a, 1, 8; p. 246, MS p. 15, 1, 10

10 עיין: ד"צ בנעט, ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, יב (תש"ו), עמ' 141 ואילך, וכן התהוות, עמ' 174 ואילך.

יא), מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה, אין להבינו אלא לפי ההבנה של 'נא' בהוראת 'עכשיו': הנה עכשיו ידעתי, כי אשה יפת תואר את, אך מקודם לא ידעתי; השווה גם 'מדרש תנחומא... עם עץ יוסף וענף יוסף', מאת חנוך זונדל, ירושלים תשכ"ט, עמ' כ, סעיף ה למקום, וכן תרגום ירושלמי (יונתן) ורש"י למקום. אנו יכולים אך לשער את התהוותה של מסורת זו. נא/נה מתועדת בארמית השומרונים, ולא רק בתרגום של 'נא' העברית,¹¹ אלא אף מחוצה לה, וכאן בהוראת 'עכשיו'; עיין ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ב, עמ' 521; ג, ספר ב, עמ' 317, שורה 55. ואם אמנם לפנינו מלה מקורית ארמית,¹² שהיתה קיימת אולי בהוראה זו אף בארמית היהודית, הרי ייתכן שהיא גרמה להבנת המקראות בהוראת 'עכשיו'. ובכלל, קרובות הוראת הבקשה והוראת הזמן זו לזו. אף 'עתה' המקראית משמשת כמלת בקשה, מעין בראשית לא: יג 'עתה קום צא מן הארץ' או דברים לב: לט 'ראו עתה כי אני אני הוא'. וכן המצב באל-עמרנה (עיין בדיסרטציה של ו"ל מורן על לשון מכתבי גבל, עמ' 16) וכן לגבי 'כען' בארמית המקרא, כגון עזרא ה: יז 'וכען הן על מלכא טב יתבקר בבית גנואי די מלכא', רוצה לומר 'ועתה, אם על המלך טוב, ייבדק בבית גנוי המלך', או דניאל ו: ט 'כען מלכא תקים אסרא', רוצה לומר 'עתה, המלך, תקיים את האיסור'. וגם בלשונות אחרות מצויות מלות, המציינות הן זמן, הן בקשה, מעין הכיל הסורית, $\nu\tau\delta\eta$ היווניות, *now* האנגלית,¹⁴ *nun* הגרמנית. על כן על נקלה יכלה להתפתח הוראת הזמן של 'נא' אף ללא השפעה חיצונית, במיוחד על הרקע שיש ש'נא' מרוחקת מן הבקשה שלאחריה (אשר על ידה חוזרים על 'נא' לרוב), ותפקידה לשוות לדיבור מראשיתו גוון של בקשה. טול לדוגמה את הפסוקים בראשית יב: יא-יג, אשר תחילתם הבאנו לעיל 'הנה נא ידעתי, כי אשה יפת מראה את. והיה כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת, והרגו אותי ואותך יחי'. אמרי נא אחותי את...'. הבקשה במובן המדויק של המלה אינה מתחילה אלא ב'אמרי נא אחותי את', אולם כבר בתחילת דיבורו משווה הכתוב לדברי אברהם גוון של בקשה, בהשתמשו כבר שם במלית 'נא'.¹⁵ אך אם אין רואים את 'נא' הראשונה בהקשר הרחב הזה, נראית היא

- 11 עיין: E.Y. Kutscher, *Scripta Hierosolymitana*, IV (1957), p. 13, n. 63
 12 עיין: E.Y. Kutscher, *Orientalia*, XXXIX (1970), p. 181, para. 3 end; והשווה גם:
 J.A. Fitzmyer, *The Genesis Apocryphon*, Rome 1966, p. 121
 13 על פרטים עיין במילונו הסורי של ברוקלמן, מהדורה שנייה, בערכה.
 14 עיין למשל: *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, בערכו, סעיף 2;
 ואכן Brown-Driver-Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (BDB), ערך 'נא' מתרגמים את 'נא' ב'*now*!
 15 השווה, על אף ההבדלים, את החזרה על מלת השאלה א בקוראן. עיין: R. Tietz, *Bedingungssatz und Bedingungsdruck im Koran*, Inaugural Dissertation, Tubingen 1963, p. 57 על סורה יג: ה

أذا كما ترابا أنا لفي خلق جديد

'אם אנו עפר, כלום ניברא מחדש? וכדומה יז: מט, צח: כג, פב: כז: סז: לב: י; לו: טז, נג:

לכאורה לא רק מיותרת, אלא אף שלא במקומה, שהרי המלים 'הנה נא ידעתי' אינן בקשה. על רקע זה של חיפוש מובן ל'נא' במקרים כאלה יכלה על נקלה (אף ללא השפעה חיצונית) להתפתח תפיסת 'נא' כמלת זמן, אשר הוראתה, כאמור, כה קרובה למובן הבקשה. ואף ייתכן, כי 'נא' הארמית במובן 'עכשיו' (אם אכן מקורית היא ואינה משקפת השפעה עברית)¹⁶ השפיעה על הבנת המקראות על הרקע של קרבת הוראת הבקשה והזמן ועל הרקע שהוראת הבקשה-לא התאימה לכאורה בכל הכתובים.

ראינו לעיל, כי 'כען' משמשת בהוראת בקשה בארמית של המקרא. והיא התרגום הקבוע של 'נא' בתרגום אונקלוס,¹⁷ וכה קבוע השימוש בו, עד שבכתובים מעין בראשית כז: ג 'ועתה שא נא כליך' מתורגם הן 'עתה' והן 'נא' ב'כען': 'וכען סב כען זינך!' וכן למשל נ: ה. התרגומים הארץ-ישראליים משתמשים במקבילתה הארץ-ישראלית של 'כען', ר"ל ב'כדון), אולם בהוראת 'נא' שכיחה גם בהם 'כען'. עיין 41 p. (1974), *A. Tal, IOS, IV*: ועיין למשל ד' רידר, תרגום יונתן בן עוזיאל על חמשה חומשי תורה, ירושלים תשל"ד, עמ' 17, הערה 6, וגם בראשית כד: יב: וכן א' טל, לשון התרגומים לנביאים ראשונים, תל אביב תשל"ה, עמ' כה, הערה 70; עמ' 44, 51. גם במגילה החיצונית לבראשית משמשת 'כען', הן במובן זמן והן בהוראת בקשה; על זו האחרונה עיין 20.28 ו-22.29. ועקבות המסורת של תפיסת 'נא' כשוות מובן ל'עתה' ניכרים גם בתרגום הארמי של השומרונים, אשר בו מיתרגמת 'נא' העברית לרוב ב'שוי',¹⁸ רוצה לומר 'מיד, עכשיו'.

נו: מז. השווה במקרא את שימוש נא במשפטי תנאי במקרים כמו בראשית יח: ג 'אם נא מצאתי חן בעיניך, אל נא תעבור...' והשווה למשל איוב יג: יח, שבו באה נא במשפט שאחרי הבקשה (יז 'שמעו שמוע מלתי ואחוותי באוניכם'): 'הנה נא ערכתי משפט...'. אגב, מעניין, כי חוזרים בקוראן על א' לפני משפט הרישא של התנאי, אף אם משפט הסיפא, אשר א' שייכת אליו לפי העניין, קודם לו: טיך, עמ' 61, סורה עט: ייא

أَنَا لِمَرْدُونَ فِي الْحَافِرَةِ أَذَا كُنَّا عِظَامًا نَحْرَةً
 'המוחזרים אנו למצבנו הקודם, כשאנו עצמות רקובות?'

16 תרגום איוב ממערות קומראן משתמש ב'נא' לציון 'נא' העברית, כגון לח: ג; מ: י; מב: ד. ואולם אין לדעת, אם שימוש זה תוצאה של השפעה עברית בלבד או משקף (גם) צורה ארמית מקורית, כשם שסבור כפי הנראה מ' סוקולוף בפירושו לתרגום איוב עמ' 146. א' קימרון, לשוננו, לה (תשל"א), עמ' 113-114, הראה, כי בלשון המקרא שאחרי החורבן הראשון לא היתה 'נא' בשימוש חי. לפי דעה זו, אכן מסתבר, כי 'נא' לא היתה בשימוש חי אף בארמית, ומציאותה נובעת מהשפעה עברית. מסתבר, אולם לא יותר מזה.

17 נדירים המקרים, שבהם מתרגם אונקלוס באופן שונה, כגון: בר' לג: 'אל נא, אם נא מצאתי חן בעיניך', מתורגם 'בבעו, אם כען אשכחית רחמין בעיניך', כלומר 'נא' השנייה מתורגמת ב'כען', אך לא הראשונה.

18 עיין למשל: קוטשר, שם (עיין הערה 11). על 'שוי' עצמה עיין: ש' ליברמן, יוניים ויוונות בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 136; י' קוטשר, לשוננו, כה (תשכ"א), עמ' 125; ח' ילון, לשוננו, כז-כח (תשכ"ג-תשכ"ד), עמ' 80. *J. Blau, A Grammar of Christian Arabic, Louvain 1966-1967, p. 225, para. 165*

מסורת זו שולטת בספרות הערבית-היהודית ובספרות התלויה בה. מילונותיהם של יונה אבן ג'נאח ושל הרד"ק מבינים את 'נא' בהוראת 'עתה' (אבן ג'נאח: אלאן), ודויד בן אברהם אלפאסי הקראי בערכו מרחיק לכת, עד שהוא מפרש בהוראת אלאן, רוצה לומר עתה, אף את 'נא' שבשם' יב: ט 'אל תאכלו ממנו נא', כאילו משמעו 'אל תאכלו ממנו עתה'. לא ייפלא אפוא, כי 'נא' בהוראה זו חדרה אף לשירת ספרד.¹⁹ מאידך גיסא, רב סעדיה גאון לרוב אינו מתרגם 'נא' כלל, ואף באגרונו (עיין הוצאת אלוני, ירושלים תשכ"ט, בערכו) הוא מפרשה כ'טלבה', רוצה לומר כבקשה, ולא בהוראת זמן.²⁰ אולם יש, שהוא אכן מתרגמה כ'אלאן' 'עתה', כגון בר' כד: מה, דב' ד: לב ובאיוב²¹ למשל ד: ז: י: ט: יג: יח: מב: ד, ואף יש שבעקבות התרגום הוא משתמש בכתוב בעל נימת בקשה ב'אלאן, אף-כי המקור העברי אינו מכיל 'נא': דב' לב: לח 'יקומו ויעזרוכם', תרגום אונקלוס 'יקומו כען ויסעדונכון', התרגום הירושלמי המיוחס ליונתן 'יקומו כדון ויסעדונכון', רס"ג 'יקומו (כך ב'ן בתאג'; דרנבורג: יקומו) אלאן פיעינוכם'. גם יפת בן עלי יש שמתרגם 'נא' ב'אלאן, כגון²² איוב ב: ה 'אולם שלח נא ידך', המתורגם 'לכן ארסל אלאן ידך' (אמנם 'אלאן' חסרה בשני כתבי-יד, ואינה מצויה אלא בכתב-יד המוזיאון הבריטי Or. 2510; ואכן 'אלאן' ליתא אף לפי כתב-יד זה בתרגום הפסוק המקביל א: יא): ד: ז 'זכור נא' מתורגם לפי כל כתבי-היד 'אד'כר אלאן'. סלמון בן ירוחים פירוש לספר

19 אלוני בהוצאת האגרון של רס"ג (עיין גם להלן), בהערה לערך 'נא' מצטט משירת שמואל הנגיד 'אם נא לא תרחם את יוסף'.

20 הערת אלוני שם, כי רס"ג מתרגמה 'אלאן' אינה מדויקת אפוא ואף מיותרת.

21 עיין: R. Ecker, *Die arabische Job-Übersetzung des Gaon Saadja ben Josef al-Fajjumi*, München 1962, p. 156 לאיוב ד: ז. מאחר שבתרגומי רס"ג מרובים חילופי הנוסחאות, בגלל תפוצתם המרובה, בייחוד בתרגומי התורה, בדקתי את חילופי הנוסחאות של תרגום 'נא' בבראשית, פרקים לז-מה. מתוך אחת עשרה תקריותיה של 'נא' התחשבתי רק בעשר, כי מ: יד מסתבר אמנם שאין 'נא' מתורגמת כלל, אך בנוסח דרנבורג נמצאת 'אלאן' (אמנם לא במקביל ל-'נא', אלא ל'כי אם', ולו האחרונה מתאימה יותר 'אלא אן', הנמצאת בכל כתבי היד האחרים). יש ש'נא' אינה מתורגמת באיזה כתב-יד שהוא: לו: יד: לח: כה: מ: ח: מד: יח: מה: ד. ראויים לציון לח: טז, המוסר את 'הבה נא' של המקור באן שית', ר"ל ב'אם תרצי', רמד: לג, המוסר (לפי דרנבורג ותאג') את המקור 'ועתה ישב נא' ב'זאלאן יגלס'. כתב-יד אחד מהפך את סדר המלים 'פליגלס אלאן' ואילו כתב-יד אחד משמיט את 'אלאן' (רוצה לומר: משאיר הן את 'נא', הן את 'עתה' ללא תרגום): 'ילגלס'. מבין שלושת המקומות הנותרים, בשניים נוסח דרנבורג מתרגם את 'נא' ב'אלאן', ואילו יתר כתבי-היד משאירים אותו ללא תרגום (לו: ו; לו: לב); לו: טז לא רק דרנבורג, אלא כתב-יד נוסף מקיימים 'אלאן' (על פרטים עיין במקראה ערבית-יהודית, העומדת לראת אור). מאחר שלפי עדות מד: לג, שהושמט בו בכתב-יד אחד 'אלאן' אף כתרגום של 'עתה', המעתיקים נוטים להשמיט את 'אלאן', מסתבר לכאורה, כי תרגום 'נא' ב'אלאן' היה במקורו נפוץ יותר, מאשר לפי עדות כתבי-היד, אף יותר מאשר נשתמר בנוסח דרנבורג.

22 עיין בעבודת הגמר של ח' בן שמאי על תחילת פירוש יפת בן עלי לאיוב.

תהלים מב-עב, הוצאת ל' מרויק, פילדלפיה 1956, מזמור נ: כב 'בינו נא' מתורגם 'אפהמו אלאן'. ותרגום זה אף קיבל הצדקה מבחינת הגיזרון בפירושו של אברהם אבן עזרא לתורה (למשל בר' יב: יא; ובדומה במ' י: לא), הקובע, כי 'זמלת נא כמו עתה... והיא הפוכה בלשון ישמעאל (רוצה לומר 'אן' במקום 'נא')²³. ומעניין, כי למרות תרגומו השונה של רס"ג התמידה תפיסה זו גם בתרגומים מאוחרים, ממש עד ימינו אנו: אבן סוסאן²⁴ בתרגומו מתרגם את 'עתה' באמצעות 'ואלסאע' ומבחינה באופן מלאכותי מ'נא', אשר אותה הוא מתרגם ב-'אלסא; ובכך בר' כז: ג 'ועתה שא נא' = 'ואלסאע ארפע אלסא'; מד: לג 'ועתה ישב נא' = 'ואלסאע יג'לס אלסא'; נ: ה 'ועתה אעלה נא' = 'ואלסאע אטלע אלסא'; שמ' ג: יח: י: יז: לג: יג; במ' יד: יז: כב: ו; כב: יט; בר' נ: יז 'ועתה שא נא' ניתרגמה גם 'עתה' באמצעות 'אלסא': 'ועתה שא נא' = 'ואלסא אחמל אלסא', ואילו בר' מז: ד 'ועתה ישבו נא עבדיך' לא תורגמה 'נא' כלל: 'ואלסאע יקימו עבידך'. בדומה מתרגם כתב-היד JTS L.646 ממוצא עיראקי²⁵ 'ועתה' ב-'ואלסאע, ואילו 'נא' ב-'אל סאע. זהו המצב בתשע תקריות מתוך אחת עשרה המנויות לעיל של 'ועתה... נא'. בר' מד: לג התרגום הוא 'ואלסאע (!)... אל סאע', ואילו שמ' ג: יח 'ואלסאע... אלאע' (והשווה לעיל את התרגומים הארץ-ישראליים, שניכרת בהם נטייה להבחין בין 'עתה' לבין 'נא'). בדומה מתורגמת 'נא' בשרוח בגדאדיים מודרניים, עיין: Ch. Blank, *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday*, Hague 1964, p. 28. בערבית-יהודית עד ימינו אנו.

בתרגום שיר השירים של ר' דוד בן ר' מסעוד אוחיון לערבית-יהודית מרוקאית מתחילת המאה הזאת (כתב-יד מכון בן צבי 1309) פרק ג, פסוק ב, מתורגם 'אקומה נא' ב'נקום דאבא', מלה במלה 'אקום עתה'.

בו בזמן שתפיסה זו שולטת בערבית-יהודית ואין להבינה אלא על רקע מסורתה המיוחדת, אין היא אלא שולית ומקרית בערבית הנוצרית ומתבססת על נסיון ארעי של תרגום, ולא על מסורת קבועה. שוב רואים אנו, שאין להשוות תופעות לכאורה זהות, ללא בדיקת שורשיהן. רשמתי²⁶ בכתב-יד Bodl. Or. 493 לשופ' יא: יט 'נעברה נא' את התרגום 'נג'וז אלאן', כפי הנראה בעקבות LXX B²⁷ $\delta\eta$ (παρελθωμεν).

- 23 בן יהודה במילונו, ערך נא, עמ' 3457, הערה 1 טועה כחשבו, שאבן עזרא נתכוון ל-'אן הערבית.
- 24 מן המאה השש-עשרה, כתב-יד ששון 159 (עמ' 63). אני מודה למר דוד דורון, שסיפק לי את כל האינפורמציה על כתב-יד זה ושימושו.
- 25 שוב מר דוד דורון הוא שסיפק לי את האינפורמציה על כתב-יד זה ושימושו.
- 26 עיין: B. Knutsson, *Studies in the Text and Language of three Syriac-Arabic Versions of the Book of Judicum*, Leiden 1974, p. 281. הערה 2.
- 27 זה מזור במקצת, שהרי קנוטסון קובע, עמ' 225, כי כתב-יד זה מתאים לשבעים A.

ראינו אפוא, כי נבדלת הערבית־היהודית מיתר ענפי הערבית הבינונית התקנית והתת־תקנית בכתב העברי, ביסודות העבריים בנושאי היהודיים, ובמסורתה המיוחדת. מן הראוי אפוא לראות בה סוציאולקט מיוחד של הערבית־הבינונית.